

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

1

*Tautinės savimonės žadintojai:
nuo asmens iki partijos*

SIETYNAS

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

1

*Tautinės savimonės žadintojai:
nuo asmens iki partijos*

Vilnius

SIETYNAS

1990

MBBK 9(TL)
Li-191

Redakcinė kolegija:

Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas,
Rimantas Miknys, Egidijus Motieka, Antanas Tyla

Recenzavo:

Sigitas Jegelevičius

Li-191 **Lietuvių Atgimimo istorijos studijos: Str. rinkinys /Red-
kol.: E. Aleksandravičius ir kt.— V.: Sietynas, 1990—208.—
(Studijos: 1).**

**T.I: Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos.— 208 p.—
Bibliogr. str. gale ir išnašose.**

Lietuvių Atgimimo istorijos studijų pirmajame tome pateikiama straipsnių, atspindinčių
tautinio lietuvių atgimimo judėjimą carinės valdžios metais.

L 0503020908

MBBK 9(TL)

TURINYS

Pratarmė.....	4
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	5
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> . Kazimieras Kontrimas ir lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje	5
<i>Giedrius Subačius</i> . Simono Daukanto žodynai	20
<i>Zita Medišauskienė</i> . A.H.Kirkoro spaustuvė ir "Liaudies bibliotekėlės" leidimas	33
<i>Antanas Tyla</i> . Slaptas lietuvių mokymas 1862 - 1906 metais	47
<i>Žilvinas Norkūnas</i> . P.Vileišis — amžininkams irmums	67
<i>Rimantas Miknys</i> , <i>Egidijus Motieka</i> . Tautiškoji lietuvių demokratų partija: idėjinės - politinės kūrimosi aplinkybės	80
<i>Vilius Užtupas</i> . Saliamono Banaičio spaustuvė	126
II. SVARSTOME PROBLEMA: Atgimimo koncepcija	132
<i>Antanas Kulakauskas</i> . Apie tautinio atgimimo sąvoką, tautinių sąjūdžių epochą ir lietuvių tautinį atgimimą	132
<i>Antanas Tyla</i> . Kas atmirė Atgimimo metu?	143
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> . Prie lietuvių atgimimo ištakų	146
<i>Darius Kuolys</i> . Replika polemikoje dėl tautinio atgimimo sampratos	151
<i>Arvydas Šliogeris</i> . Kas yra atgimimas?	153
<i>Vytautas Radžvilas</i> . XIX a. lietuvių tautinio atgimimoklausimu	157
III. IŠ ARCHYVŲ	165
Penki P.Vileišio laišakai J.Šliūpai. Parengė <i>Ž.Norkūnas</i>	165
Tautiškosios lietuvių demokratų partijos dokumentai. Parengė <i>R.Miknys</i> , <i>E.Motieka</i>	173

KAS ATMIRĖ ATGIMIMO METU?

Antanas Tyla

Šiandien yra paprasčiau kalbėti apie Atgimimą, nes tai jau ne vien praeities, bet ir dabarties procesas. Mes visi esame XX a. pabaigoje vykstančio lietuvių tautos atgimimo dalyviai ar liudininkai. Atrodo, lyg iš karto atsirado Atgimimo jėgos, tiek žadinančios, tiek norinčios keltis iš atnirimo inercijos. Iš tikrųjų taip tik atrodo, nes jos buvo gyvos visą laiką. Tačiau, be abejo, visuomenė daug ko atsikratė, pasikeitė jos galvosena, suformuluotas aiškus svarbiausias tikslas yra tolesnės Atgimimo raidos pagrindas.

XIX a. vykęs lietuvių tautinis atgimimas taip pat buvo lydintas atmirimo. Tad kas gi tada atmirė? Socialiniu požiūriu atmirė bent keli elementai. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje tauta save laikė tik bajorų luomas. Tokia arogantiška pažiūra paliko ir po trečiojo Lietuvos ir Lenkijos valstybės padalijimo. Šis luomas buvo atsakingas už valstybės atkūrimą. Valstiečius jie laikė tik galimais sąjungininkais tiems idealams įgyvendinti. O paskui, aktyviojo Atgimimo laikotarpiu, įvyko atvirksčiai. Iš valstietijos kilusi inteligentija ieškojo būdų, kaip bajorija padaryti savo sąjungininke kovoje dėl tautinio išsivadavimo. Kas gi sukėlė tokią metamorfozę? Tai ilgo politinio ir socialinio proceso rezultatas. Istorinėje literatūroje yra tvirtinama, kad lietuvių bajorija masiškai sulenkėjo XIX a. pradžioje. Iš dalies tai būtų galima paaiškinti politinėmis aplinkybėmis, jei mes lenkiškai anksčiau kalbėjusios bajorijos nelaikysime lenkais, kaip kad lenkais šiandien laikome nutautusius Pietryčių Lietuvos valstiečius. Bajorijos kalbinis atsiskyrimas nuo svarbiausią tautinį elementą - kalbą išlaikiusių valstiečių vyko nuo XVI amžiaus. Tačiau tik kalbinis. Bajorai laikė save lietuviais ir senosios Lietuvos valstybės patriotais. Jie savo garbingą praeitį siejo su Gedimino, Kęstučio, Vytauto laikais. Visa luominė heroika buvo motyvuojama Lietuvos, o ne Lenkijos istorija. Labai ryškus tokios heroikos buitinis panaudojimas yra XVII a. vykusios Valavičiūtės vestuvės. Lydint ją į miegamąjį, buvo

priminta, kokios garbingos Lietuvos giminės šaką ji turėsianti tęsti. Tokių pavyzdžių galima pateikti daugybę. Užbaigai galime priminti ir Teodoro Narbuto lenkiškai parašytą 9 tomų Lietuvos istoriją. Savo istoriją jis užbaigė Gediminaičių dinastijos nutrūkimu, t.y. kai mūsų istorija neteko dinastinio ryšio su garsiųjų kunigaikščių valdymu.

Po Lietuvos ir Lenkijos grubuoniško padalijimo pati reali politinė padėtis stipriai išitkinimą, kad valstybę viena Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė nepajėgs atkurti, kad tai įmanoma tik bendrai su Lenkija. Be to, didėjo lenkų kultūros, mokslo, literatūros įtaka. Vilniaus universitetas, kaip niekad iki tol, pasidarė polonizacijos židiniu. Lenkų kalba išgalėjo viduriniame moksle. Ir tai sutapo su romantizmo epocha Europoje. Sunku pasakyti, kur tai galėjo nuvesti mūsų tautą, kurios niekas negynė. Šitokioje aplinkoje iškyla nedviprasmiška Simono Stanevičiaus, Simono Daukanto veiklos reikšmė.

Kai S.Daukanto veikalų Lietuvos istorijos klausimais, Lietuvos istorija praktiškais interesais (genealogija, garbė) domėjosi bajorija. S.Daukantas rašo lietuvėms motinoms, kad jos turėtų ką vaikams paskaityti ar papasakoti. Tai jau kitam visuomenės sluoksniui, kuris tradiciškai nebuvo laikomas tautos dalimi, skirta edukacija istorinei atminčiai įtvirtinti. Šis Lietuvos istorijos išplukdymas į kitus socialinius vandenis buvo, galima sakyti, tautinės savimonės bajorų luome monopolio panaikinimas. Nors, tiesa, gal jo ir nebuvo. Liudvikas Jucevičius 1842 m. išleistoje knygoje "Žemaičių žemės prisiminimai" rašė: "Žemaičiuose (nekalbu čia apie aukštesniąją visuomenę) Kęstutis, kryžiuočiai bei švedai ir jėzuitai sudaro svarbiausią ir vienintelį kasdieninių liaudies kalbų turinį" (Jucevičius L.A. Raštai. Vilnius, 1959. P. 387). Negalima pasakyti, ar analogiška atmintis funkcionavo Aukštaitijoje. Teko patirti, kad XIX a. pabaigoje gimęs aukštaitis - mano tėvas pasakojo apie švedų karus Lietuvoje. Tos žinios ne iš knygų, matyt, ėjo iš lūpų į lūpas. Liaudies dainose buvo ankstyvesnės istorijos relikto.

S.Daukantas tautinę valstiečių ir apskritai lietuvių savimonę žadino ir formavo tebesant baudžiavai, kai pagrindinė lietuvių dalis - valstiečiai daugelyje sričių negalėjo savarankiškai veikti, pasirinkti gyvenimo būdą ar vietą. Feodalinė priklausomybė varžė visos Lietuvos valstiečių

visapusišką integraciją. Žinoma, feodalinės užtvartos ardė L.Ivinskio kalendoriai, galėjo integraciją didinti lietuviškas, visų skaitomas pasaulietiškas laikraštis. Antano Baranauskio "Anykščių šilelis", nors buvo išspausdintas L.Ivinskio kalendoriuje, tačiau jį dainavo tik Anykščių valstiečiai. Laikraščio integracinę reikšmę suprato jį leisti planavęs Motiejus Valančius, o vėliau - J.Basanavičius.

Istorinė atmintis buvo tik vienas iš Atgimimo elementų. Valstietija išsaugojo kalbą, mažiau pažino istoriją, kuri buvo reikalinga politinei kultūrai brandinti, skiepyti valstybingumo, jo atkūrimo idėją. Bajorija buvo geriau susipažinusi su Lietuvos istorija, bet prarado ryšį su lietuvių kalba. Politinė, arba valstybinė, bajorijos nuostata krypo unijos su Lenkija keliu. Praktiškai tai pasireiškė 1918 m. atkuriant Lietuvos valstybę.

Atgimimas, kurį lietuvių tauta pergyveno XIX a. - XX a. pradžioje, buvo ilgas procesas, prasidėjęs atskirų asmenų iniciatyva ir pasibaigęs visos tautos įsijungimu į valstybės kūrimą.

Tad baigiant - kas gi Atgimimo metu atmirė? Pirmiausia siekimas ištraukti lietuvių tautą į lygių Rytų Europos tautų gretas iš esmės paneigė Vienos kongreso aprobuotą Europos tautų nelygiateisiškumo koncepciją. Mirė teisė vienoms tautoms engti kitas. Atmirė monopolis teikti Lietuvos istoriją lenkų kalba, atsirado šiam dalykui skirti lietuviški darbai ir leidiniai. Atmirė ir bajorijos proteguota Lietuvos ir Lenkijos unijos koncepcija. Iškilė jai alternatyva, skelbusi tautinės Lietuvos valstybės atkūrimą. Atgimimo procesui labai svarbus buvo feodaliųjų santykių panaikinimas, suteikęs asmeninę laisvę pagrindinei lietuvių tautos daliai. Tauta atsisakė inertiškumo ir pati, palikusi nuošaly nutautusią bajoriją, ėmėsi spręsti savo likimą ir ateitį.